

SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA DİNİ BİLGİNİN DÖNÜŞÜMÜ OTORİTE EHLİYET VE DİJİTAL OKURYAZARLIK ÜZERİNE BİR ANALİZ

H. ALİ ERDOĞAN

THE TRANSFORMATION OF
RELIGIOUS KNOWLEDGE IN THE
AGE OF SOCIAL MEDIA: An
Analysis of Authority, Competence,
and Digital Literacy

ÖZET

Bu makale, sosyal medyanın dinî bilginin üretim, yayılım ve tüketim süreçleri üzerindeki köklü etkisini İslam ilim geleneği perspektifinden incelemektedir. Çalışma, internet öncesi dönemde silsile, icazet ve otorite mekanizmalarıyla şekillenen hiyerarşik bilgi edinim modelinin, dijital platformlarda nasıl radikal bir demokratizasyona ve beraberinde bir “bilgi kirliliği”ne uğradığını analiz etmektedir. Geleneksel âlim (ulemâ) profili ile sosyal medya fenomenleri arasındaki temel ayrım, dinî ilimlerin metodolojik usulünün (fıkıh, tefsir, hadis usûlü) önemi vurgulanarak ortaya konulmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’ten delillerle temellendirilen “ehil olana başvurma” (rûsuh) prensibi, çağdaş bağlamda yeniden yorumlanmaktadır. Makale, bu sorun alanına yönelik çözüm önerisi olarak, hem dinî otoritelerin hem de eğitim kurumlarının geliştirmesi gereken “Dijital Din Okuryazarlığı” programlarının çerçevesini çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinî Bilgi, Sosyal Medya, Bilgi Kirliliği, İslam İlim Geleneği, Ulemâ, Dijital Okuryazarlık, Otorite.

ABSTRACT

This article examines the profound impact of social media on the processes of production, dissemination, and consumption of religious knowledge from the perspective of the Islamic scholarly tradition. The study analyzes

how the hierarchical model of knowledge acquisition, shaped by chains of transmission (isnad), authorization (ijazah), and authority mechanisms in the pre-internet era, has undergone a radical democratization leading to "information pollution" on digital platforms. The fundamental distinction between the traditional scholar (âlim) and social media influencers is highlighted by emphasizing the methodological framework (usûl) of Islamic sciences (fiqh, tafsîr, hadith). The principle of "referring to the competent" (rujû‘ ilâ ahlih), grounded in evidence from the Qur’ân and Sunnah, is reinterpreted in the contemporary context. As a proposed solution, the article outlines the framework for "Digital Religious Literacy" programs that should be developed by both religious authorities and educational institutions. Keywords: Religious Knowledge, Social Media, Information Pollution, Islamic Scholarly Tradition, Ulemâ, Digital Literacy, Authority.

GİRİŞ

İslam düşünce geleneği, başlangıcından itibaren dini ilm’in (bilgi) kaynağı, nakil silsilesi (isnâd) ve muhatapları arasındaki hiyerarşiye büyük ehemmiyet atfetmiştir.[1] İlim, sadece muhtevasıyla değil, kimden (‘an men) alındığıyla da anlam ve meşruiyet kazanmış; bu durum “Bu ilim dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat edin!” şeklinde özetlenen bir şura yol açmıştır.[2] Ancak 21. yüzyılın iletişim devrimi, özellikle sosyal medya platformları, bu kadim ilke ve pratikleri temelden sarsmıştır.

ideolojik tepkileri meşrulaştırmak için kullanılabilir. [5] Bu durum, “usûlü terk eden vusûlden mahrum kalır” şeklindeki geleneksel uyarının çağdaş versiyonunu hak etmektedir.

Bir diğer kritik sorun, otoritenin kaynağındaki dönüşümdür.

Geleneksel toplumlarda dinî otorite (hüccet), ilmi birikim, ahlaki kemal (ilmiyle âmil olma) ve topluluk nezdindeki itibarla (i’tibar) inşa edilirdi. Sosyal medyada ise otorite, büyük ölçüde algoritmik görünürlük, takipçi kitlesinin niceliği, içeriğin viral potansiyeli ve kişisel markalaşma becerileri üzerinden tanımlanmaktadır. [6] Bu durum, uzmanlığı olmayan ancak etkili iletişim dili kuran “dijital fenomenlerin”, yıllarını ilme vermiş âlimlerden daha geniş kitlelere hitap edebilmesi paradoksunu doğurmuştur. Sonuç, dinî alanda bir “otorite krizi” ve bilginin doğruluğundan ziyade çekiciliğinin ön plana çıktığı bir “gösteri toplumu” dinamiklerinin hâkim olmasıdır. [7]

II. İSLAM İLMİ GELENEĞİNDE OTORİTE VE UZMANLIK TEMELLERİ

Sosyal medyanın ortaya çıkardığı bu melez ortamda, İslam’ın ilme ve âlime bakışını hatırlamak yol gösterici olacaktır. Kur’ân-ı Kerim, bilgi sahibi olanlar (ulemâ) ile olmayanlar arasında açık bir ayırım yapar: “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak temiz akıl sahipleri öğüt alır.” [8] Bu ayet, bilginin nitelikli bir vasıf olduğunu ve toplumsal konumlandırmada belirleyici olabileceğini ima eder. Daha da önemlisi, dinî metinlerin doğru anlaşılması konusunda yetkinliğe yapılan vurgudur. Muhkem (açık anlamlı) ve müteşâbih (yoruma açık) ayetlerden bahseden ayet, müteşâbihlerin tevlini (derin yorumunu) “Allah ve ilimde kökleşmiş olanlar (er-râsihûne fi’l-ilm)”ın bileceğini belirtir. [9]

Buradaki rûsûh (kökleşme) kavramı, sığ okumaların ötesinde, disiplinli ve derinlemesine bir ilmi çabayı (tefakkuh) şart koşar. Aynı şekilde, “Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun” [10] emri, bilmemenin değil, bilmediği halde cevap vermenin veya yetkisiz kaynaklara başvurmanın yanlışlığına işaret eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden itibaren pratikte bu prensip işletilmiştir. Sahabe nesli içinde

müctehit seviyesinde olanlar sınırlı sayıdaydı; diğerleri bilmedikleri konularda onlara başvururdu. [11] İlim, tedrici bir şekilde disiplinlere (fıkıh, tefsir, hadis) ayrılmış ve her disiplin kendi usûl ve fûrû (temel ilkeler ve ayrıntılı hükümler) literatürünü oluşturmuştur.

İmam Şâfiî’nin (ö. 204/820) er-Risâle’si gibi eserler, bu metodolojik bilincin yazılı hale gelmiş somut örnekleridir. [12] Dolayısıyla, günümüzde herhangi bir dinî hükmü tartışmak, o hükmün dayandığı delilin (Kitap, Sünnet, İcma’, Kıyas) ne olduğunu, nasıl anlaşıldığını ve tarihsel içtihad sürecinde hangi yorumların geliştirildiğini bilmeyi gerektirir. Bu ise ancak uzmanlık eğitimiyle mümkündür. Sosyal medyadaki rastgele yorumların aksine, İslam hukuk geleneği, hüküm çıkarma (istinbat) yetkisini belli şartları haiz müctehid’e hasreder. [13]

Nitekim Kur’an, toplumu ilgilendiren haberlerin yayılmadan önce “Resul’e ve kendilerinden olan yetki sahiplerine (ülû’l-emr) götürülmesini” ve onların “haberini iç yüzünü araştırıp çıkarabileceğini (yestenbitûnehû)” söyler. [14] Bu ayet, sadece siyasi haberlere değil, dinî metinlerin anlaşılması ve hükme bağlanması sürecine de işaret eden, yetki ve ehliyetle vurgu yapan önemli bir ilkedir.

III. ÇÖZÜM YOLU OLARAK DİJİTAL DİN OKURYAZARLIĞI: BİR ÇERÇEVE ÖNERİSİ

Sosyal medyanın varlığını ortadan kaldırmak mümkün veya arzulanır bir hedef değildir. Mesele, bu yeni mecraayı, dinî bilginin sıhhatini koruyacak ve geleneğin birikimini aktaracak şekilde nasıl verimli kılabilirizdir. Bu noktada, “medya okuryazarlığı” kavramını dinî alana özgüleyen ve hem tüketicilere hem de içerik üreticilerine yönelik bir “Dijital Din Okuryazarlığı” programının geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu program dört temel eksen üzerine inşa edilebilir: 1. Eleştirel Kaynak Değerlendirmesi: Kullanıcılara, dinî içerik paylaşılan bir hesabın veya bir videonun arkasındaki kişinin ehliyetini nasıl sorgulayacakları öğretilmelidir.

Bu, kişinin ilmi geçmişi, bağlı olduğu kurumlar, referans aldığı klasik eserler ve yorumlarının metodolojik tutarlılığı gibi kriterleri içermelidir. “Takipçi sayısı çok” argümanının bir ehliyet göstergesi olmadığı anlatılmalıdır. 2. Metin Okuma Becerileri (Kur’an ve Hadis): Ayet ve hadislerin bağlamı (nüzul/sebebi vürûd), genel ilkelerle (kavâid-i külliye) ilişkisi, nasih-mensuh gibi teknik konularda temel farkındalık kazandıracak mini eğitim modülleri hazırlanmalıdır. Bir ayetin mealinin, tek başına mutlak bir hüküm ifade etmeyebileceği gösterilmelidir.[15] 3. İçerik Üreticileri İçin Etik ve Usûl Rehberi: Dinî içerik üreten sosyal medya kullanıcıları için, özellikle genç kuşaklar, bir “dijital fetva/vâizlik etiği” kılavuzu oluşturulmalıdır.

“Bilmiyorum” demenin erdemi, konuşmanın sınırları, başka görüşlere saygı ve yanlış yapıldığında düzeltme (ric’i) yükümlülüğü bu rehberin temel taşları olmalıdır. 4. Kurumsal İş Birlikleri ve Doğru Bilginin Dijitalleştirilmesi: Diyanet İşleri Başkanlığı, ilahiyat fakülteleri ve saygın ilmî kurumlar, sahih dinî bilgiyi çekici dijital formatlarda (kısa videolar, podcast’ler, infografikler) üretmek için aktif olarak kaynak ayırmalıdır. Bu kurumların resmî dijital kanalları, güvenilir bilginin anahtar kaynakları haline getirilmelidir. Millî Eğitim Bakanlığı’nın okullarda verdiği medya okuryazarlığı derslerine, “dinî içerikte doğru bilgiyi teşhis etme” özel bir modül olarak eklenmelidir.[16]

SONUÇ

Sosyal medya, dinî söylemin demokratikleşmesi adına önemli potansiyeller taşıırken, aynı zamanda bilginin önemsizleşmesi, otoritenin yozlaşması ve toplumsal kutuplaşmanın derinleşmesi gibi ciddi riskleri de barındırmaktadır. İslam ilim geleneği, bu risklere karşı, ilmi bir disiplin, ehliyeti şart koşan bir sorumluluk ve metne saygı temelinde bir usûl anlayışı ile donanmıştır.

Mevcut dijital kaos, bu geleneğin sunduğu metodolojik araçların ve etik duruşun ne kadar hayati olduğunu göstermiştir. Çözüm, geleneği reddetmek veya teknolojiyi tamamen dışlamak değil, geleneğin usûl zekâsını dijital çağın imkânlarıyla buluşturmadır.

Âlimlerin, akademisyenlerin ve din eğitimcilerinin dijital dünyadan ürkmek yerine, onu sahih bilgi ile doldurmak için stratejik bir mecra olarak benimsemesi gerekmektedir. Aynı şekilde, Müslüman dijital kullanıcılar, tıpkı sağlık veya hukuk konularında uzmana danıştıkları gibi, dinî konularda da “dijital âlim” değil, “âlimin dijital içeriği”ni arama bilinciyle hareket etmelidir. Nihayetinde, “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” sorusu, sadece ahirete dair bir hatırlatma değil, aynı zamanda modern bilgi toplumunun en temel sınavlarından birine dair ilahî bir ikazdır.

DİPNOTLAR

[1]: George Makdisi, The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981), 75-110.

[2]:Bu söz, İmam Müslim'in Sahîh'inin mukaddimesinde, İbn Sîrîn'e (ö. 110/728) isnad edilerek yer alır. Bkz. Müslim b. Haccâc, el-Câmi'u's-şâhih (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Mukaddime", 1: 15.

[3]:Jonathan A.C. Brown, Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World (Oxford: Oneworld Publications, 2009), 32-58.

[4]:Heidi A. Campbell, Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds (London: Routledge, 2013), 1-22.

[5]:Şinasi Gündüz, "Dijital Çağda Dinî Bilginin Dönüşümü ve Yeni Otorite Arayışları", İlahiyat Araştırmaları Dergisi 15 (2021): 45.

[6]:Göran Larsson, "The Death of a Virtual Imam: Religious Authority in the Digital Age", Cyberorient 12, sy. 1 (2018): 6-24.

[7]:Ali Köse, "Sosyal Medyada Dinî Söylem ve Popüler Din Anlayışının İnşası", Dini Araştırmalar 23, sy. 58 (2020): 112-113.

[8]:Zümer 39/9. Bu çalışmadaki Kur'an mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2020 tarihli mealinden yararlanılarak verilmiştir.

[9]:Âl-i İmrân 3/7.

[10]:Nahl 16/43.

[11]:Örnek olarak Hz. Ömer'in, miras payları toplamı (avl) meselesinde Hz. Ali'ye danışması meşhurdur. Bkz. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), Nisâ Suresi tefsiri.

[12]:Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, er-Risâle (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 7-25.

[13]:M. Âkif Aydın, "İctihad", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 426-432.

[14]:Nisâ 4/83.

[15]:Bu bağlamda usûl-i fıkıh ilminin "umûm-husûs, mutlak-mukayyet, hakikat-mecaz" gibi kavramları tanıtıcı dijital içerikler hazırlanabilir.

[16]:Millî Eğitim Bakanlığı, Öğretmenler İçin Sosyal Medya Okuryazarlığı Kılavuzu (Ankara: MEB Yayınları, 2023), 18-22.

KAYNAKÇA

Aydın,M. Âkif. "İctihad". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. 21: 426-432.

Brown, Jonathan A.C. Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World. Oxford: Oneworld Publications, 2009.

Campbell, Heidi A. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds. London: Routledge, 2013.

Gündüz, Şinasi. "Dijital Çağda Dinî Bilginin Dönüşümü ve Yeni Otorite Arayışları". İlahiyat Araştırmaları Dergisi 15 (2021): 41-62.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

Köse, Ali. "Sosyal Medyada Dinî Söylem ve Popüler Din Anlayışının İnşası". Dini Araştırmalar 23, sy. 58 (2020): 109-130.

Kur'an-ı Kerîm Meâli. Çev. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara: Diyanet Yayınları, 2020.

Larsson, Göran. "The Death of a Virtual Imam: Religious Authority in the Digital Age". Cyberorient 12, sy. 1 (2018): 6-24.

Makdisi, George. The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.

Millî Eğitim Bakanlığı. Öğretmenler İçin Sosyal Medya Okuryazarlığı Kılavuzu. Ankara: MEB Yayınları, 2023.

Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. el-Câmi'u's-şâhih. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. er-Risâle. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,t.y.